

Міщенко В.І.,

доктор економічних наук, професор,
директор Центру наукових досліджень
Національного банку України,
Голова Київської міської організації
Спілки економістів України

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТКРИЗОВОГО РЕФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Досліджено особливості посткризового розвитку фінансового сектору України. Узагальнено ризики прояву макроекономічної нестабільності та обґрунтовано основні заходи щодо запобігання і протидії кризовим явищам у фінансовій сфері України.

The author investigates specific features of the post-crisis development in the financial sector of Ukraine; generalizes risks of macroeconomic instability; and motivates the main measures aimed at preventing and counteracting crises in the financial sphere of Ukraine.

Ключові слова: посткризове реформування, фінансовий сектор, банківський сектор, регулювання, нагляд.

Протягом 2008—2010 років під впливом світової фінансової кризи виявилася вразливість фінансового сектору України до факторів макроекономічної нестабільності, що характеризувалося істотним зниженням темпів його розвитку. Основною причиною такої вразливості фінансового сектору до кризи стала його інституційна слабкість та відсутність послідовних економічних реформ.

З одного боку, криза стала “перевіркою на міцність” фінансового сектору України, а з другого — загострила його проблеми, яким і за умов економічного зростання не приділялося достатньо уваги. Йдеться насамперед про низький рівень капіталізації фінансових установ, недостатню якість ризик-менеджменту, невідповідність принципів корпоративного управління фінансових установ міжнародним стандартам (зокрема, недостатню прозорість діяльності, низьку якість фінансових послуг, недостатній рівень захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг), а також неналежні регулювання й нагляд за діяльністю фінансових установ та відсутність системних, узгоджених підходів у діяльності регуляторів.

У сучасних умовах основною проблемою розвитку фінансових установ є реабілітація фінансового, й насамперед банківського, сектору України, що дасть змогу поживити економічну активність та відновити роботу реального сектору економіки. При цьому головною метою реформування фінансового сектору в Україні має бути проведення реформ у сфері інституційного розвитку всіх складових фінансового сектору з метою підвищення його стабільності і здатності відновлюватися після можливих потрясінь, розширення переліку й поліпшення якості фінансових послуг, що дасть змогу фінансовим інститутам краще задовольняти потреби реального сектору й економіки в цілому.

© Міщенко В.І., 2010

Останнім часом особливості й умови посткризового розвитку фінансового сектору України привертають дедалі більшу увагу з боку науковців і практиків. Цій проблемі присвячено праці О.І. Барановського, В.М. Гейця, А.А. Гриценка, В.В. Крилової, А.М. Мороза, С.В. Науменкової, М.В. Ніконової, В.М. Опаріна, Т.С. Смовженко, В.М. Федосова, О.Л. Яременка та інших. Утім, досліджується зазначена проблема переважно в контексті констатації наслідків світової фінансової кризи та аналізу світового досвіду щодо протидії їй. Водночас питання щодо посткризового розвитку фінансового сектору та запобігання або принаймні зменшення негативного впливу можливих потрясінь розроблені недостатньо, що об'єктивно вимагає подальших наукових досліджень і практичних розробок у цьому напрямі.

З огляду на викладене метою статті є аналіз особливостей розвитку фінансового сектору України в посткризовий період, дослідження ризиків прояву макроекономічної нестабільності у країні та обґрунтування заходів щодо запобігання і протидії кризовим явищам у фінансовій, зокрема банківській, сфері.

На сьогодні фінансовий сектор України, який є банкоцентричним, і далі перебуває під впливом кризи. У 2009 році активи фінансового сектору зменшилися на 4,4 % і станом на 01.01.2010 становили 934,9 млрд грн. Утім, незважаючи на скорочення обсягів активів банківського сектору, структура активів фінансового сектору майже не змінилася: частка активів банків у активах фінансового сектору залишається найбільшою — 94,2 %, або 880,3 млрд грн (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка активів фінансового сектору України у 2008—2010 роках

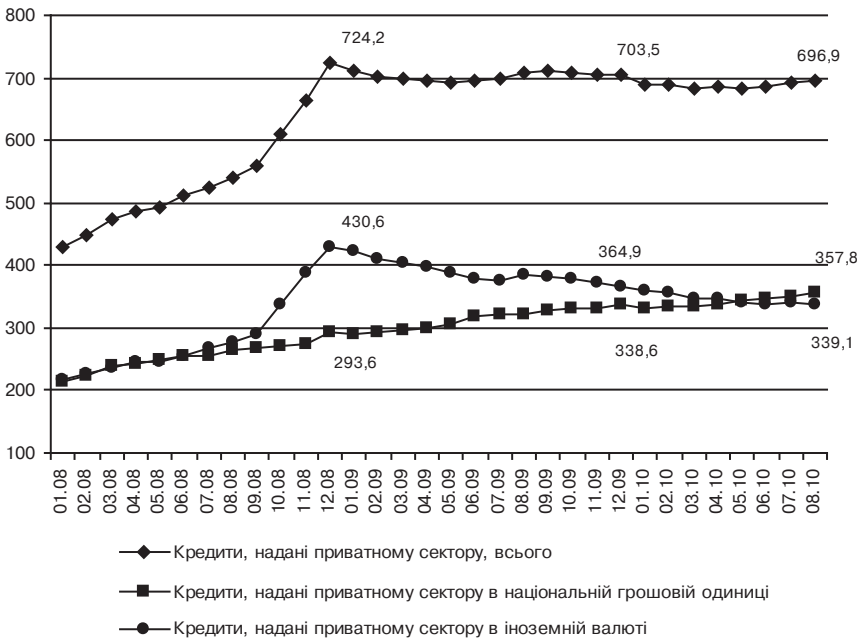
Складові фінансового сектору	01.01.2008		01.01.2009		Темп зростання, %	01.01.2010		Темп зростання, %
	Обсяг активів, млрд грн	Частка в активах фінансового сектору, %	Обсяг активів, млрд грн	Частка в активах фінансового сектору, %		Обсяг активів, млрд грн	Частка в активах фінансового сектору, %	
Банківський сектор (чисті активи)	599,4	93,6	926,1	94,7	154,5	880,3	94,2	95,1
Страхові компанії	32,2	5,0	41,9	4,3	130,2	42,0	4,5	100,1
Фінансові компанії	3,3	0,5	3,0	0,3	90,0	7,6	0,8	250,0
Кредитні спілки	5,3	0,8	6,1	0,6	115,2	4,2	0,5	69,6
Недержавні пенсійні фонди	0,3	0,04	0,6	0,1	220,0	0,9	0,1	140,1
Всього	640,4	100,0	977,7	100,0	152,7	934,9	100,0	95,6

Джерело: складено за офіційними даними Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>) та Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Аналіз динаміки кредитування банками нефінансових корпорацій і домашніх господарств у 2008—2010 роках засвідчує так зване згортання кредитування. За період із жовтня 2008-го до січня 2009-го (станом на 01.01.2009) у зазначених

секторах економіки відбулося збільшення обсягів кредитування: кредити нефінансовим корпораціям становили 462,2 млрд грн, домашнім господарствам — 241,2 млрд грн, що до певної міри було викликане різкою девальвацією гривні. Проте протягом січня — липня 2009 року ситуація на цих ринках характеризувалася тенденцією до зменшення обсягів кредитування.

У 2010 році ситуація дещо поліпшилась. Обсяги кредитів нефінансовим корпораціям протягом року зросли на 9,4 млрд грн і на 01.08.2010 становили 471,6 млрд грн. Певною мірою така ситуація зумовлена співробітництвом окремих банків, державних і квазідержавних (капіталізованих із участю держави), з державними органами й підприємствами щодо реалізації загальнодержавних програм, у тому числі кредитуванням пріоритетних секторів економіки. Втім, тенденція до зменшення обсягів кредитування домашніх господарств спостерігається й сьогодні: на 01.08.2010 обсяги кредитів домашнім господарствам становили 220,7 млрд грн, що на 20,5 млрд грн менше, ніж на початок року (рис. 1).

Джерело: складено за даними Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

Рис. 1. Динаміка кредитування банками приватного сектору у 2008—2010 роках, млрд грн

Протягом 2009—2010 років середньозважені процентні ставки за кредитами домашнім господарствам мали тенденцію до підвищення (рис. 2), тоді як середньозважені ставки за кредитами нефінансовим корпораціям упродовж зазначеного періоду знизилися з 23,4 % станом на січень 2009-го до 13,0 % станом на липень 2010-го.

Джерело: складено за даними Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

Рис. 2. Динаміка процентних ставок за кредитами окремим секторам економіки у 2009—2010 роках, %

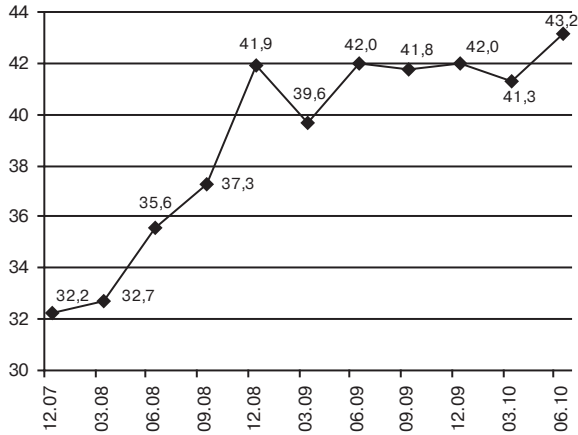
У цілому проблеми, що стримують здешевлення кредитних ресурсів, спричинені:

- невпевненістю економічних суб’єктів у макроекономічній стабільності в середньо- й довгостроковій перспективі, тобто відсутністю реальної бази для забезпечення низької і прогнозованої інфляції, стабільності курсу національної грошової одиниці, стійкого економічного зростання;
- недостатнім рівнем платоспроможності більшості позичальників та низькою ефективністю системи захисту прав кредиторів і позичальників;
- браком довгострокових ресурсів для кредитування економіки та низькою якістю наявних активів.

Аналіз розвитку ринку страхових послуг і динаміки активів страхових компаній упродовж 2008—2010 років свідчить про поступове відновлення докризових тенденцій у діяльності цих небанківських фінансових інститутів. Так, після зменшення обсягу активів у січні — березні 2009-го на 2,3 млрд грн (до 39,6 млрд грн) стала явною тенденція до поступового збільшення обсягів активів страхових компаній: на 01.07.2010 вони становили 43,2 млрд грн (рис. 3).

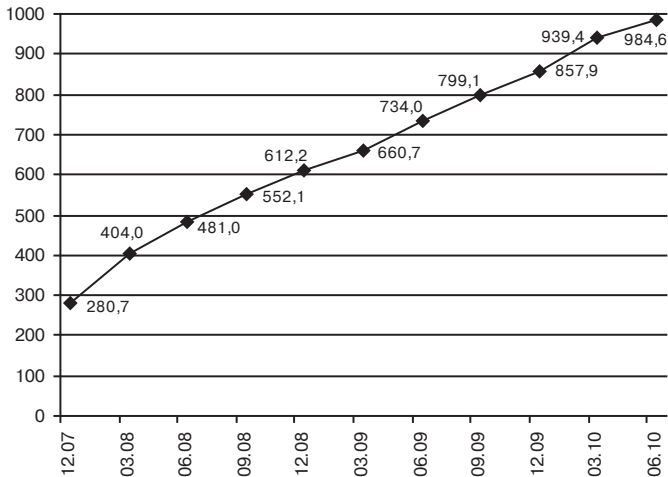
Попри фінансову кризу недержавні пенсійні фонди й далі досить активно розвивалися, а основні показники їх діяльності істотно поліпшилися. Так, активи зазначених фондів зросли на 40,1 % і на червень 2010 року становили 984,6 млн грн, а пенсійні вклади збільшилися на 29,5 % (рис. 4).

Для реабілітації банківського сектору України та поживлення економічної активності потрібно провести ретельну “очистку” банківських балансів від недіючих

Джерело: складено автором за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Рис. 3. Динаміка активів страхових компаній у 2008–2010 роках, млрд грн

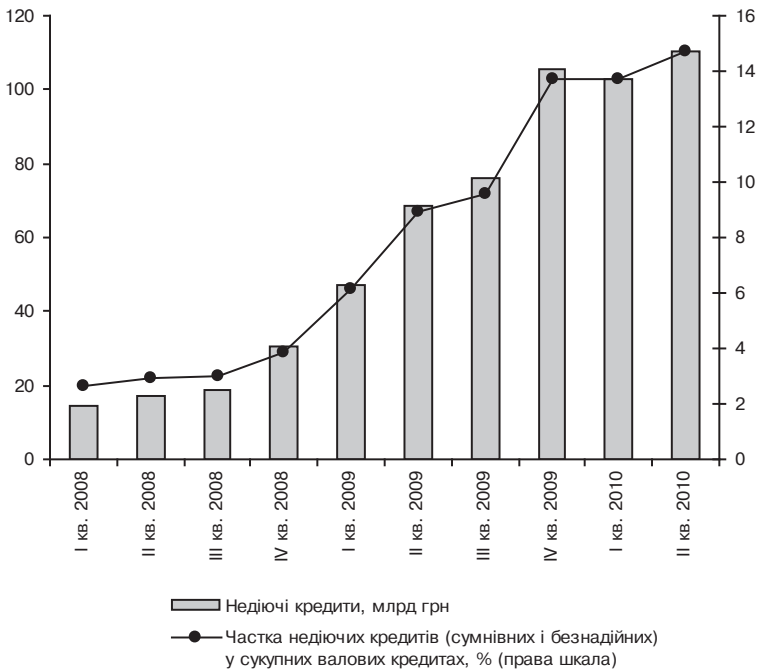

Джерело: складено автором за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Рис. 4. Динаміка активів недержавних пенсійних фондів у 2008–2010 роках, млн грн

кредитів, підвищити рівень капіталізації банків, знизити ризик того, що проблеми банків негативно впливатимуть на економіку.

Частка недіючих кредитів (сумнівних і безнадійних) у загальному обсязі кредитів банків протягом 2008–2010 років збільшилася на 12 в. п. і на 01.07.2010 становила 14,7 % (рис. 5).

Джерело: складено за даними Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

Рис. 5. Динаміка обсягів і частки недіючих кредитів банків України у 2008—2010 роках

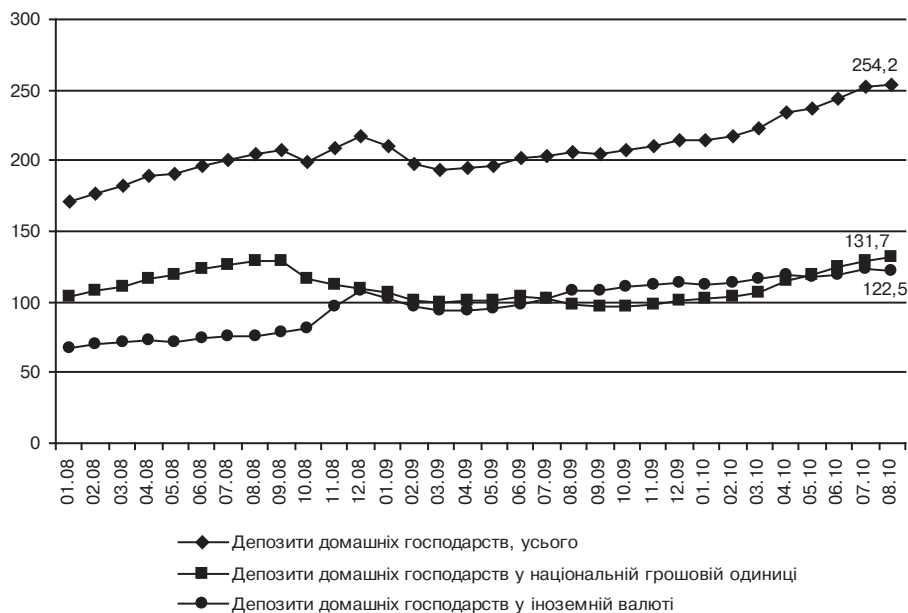
З одного боку, підвищення частки недіючих кредитів наприкінці 2008-го і протягом 2009-го було зумовлене погіршенням фінансового стану підприємств, зниженням платоспроможності населення, з другого — відсутністю фактичного (не за рахунок девальвації) збільшення обсягів кредитування банками.

Разом із тим за певними ознаками можна цілком об’єктивно стверджувати, що банківська система вийшла на етап посткризового відновлення. Слід назвати, зокрема, такі позитивні тенденції:

- збільшення обсягів капіталу банків та показника адекватності регулятивного капіталу;
- скорочення обсягів кредитування в іноземній валюті;
- зменшення кількості збиткових банків.

Україн важливим є певне відновлення довіри як до банків і національної грошової одиниці, так і до фінансового сектору в цілому: вже на початку 2010 року обсяг вкладів населення у гривні перевищив докризовий рівень (рис. 6).

Поступове відновлення ресурсної бази банків і достатній рівень ліквідності на тлі зменшення цінового тиску сприяли зменшенню вартості кредитів як у національній грошовій одиниці, так і в іноземній валюті. Крім того, для здешевлення кредитних ресурсів Національний банк України протягом 2009—2010 років кіль-

Джерело: складено за даними Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

Рис. 6. Динаміка депозитів домашніх господарств у 2008—2010 роках, млрд грн

ка разів зменшував облікову ставку (загальне зменшення становило 4,25 в. п., з 12,0 % до 7,75 %).

Для розв’язання проблем у банківській системі, що виникли внаслідок кризи, Нацбанк вжив у цей період низку заходів, зокрема підтримував рівень ліквідності банків шляхом рефінансування, обсяги якого у 2009-му становили 64,4 млрд грн (для порівняння: у 2008-му цей показник дорівнював 169,5 млрд грн, у 2007-му — 2,5 млрд грн). У жовтні 2008 року НБУ з метою підвищення рівня довіри вкладників до банківської системи перерахував 1 млрд грн на поповнення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб¹. У липні 2009-го була проведена рекапіталізація трьох банків² на загальну суму 9,5 млрд грн. На сьогодні ці банки майже повністю належать державі.

Упродовж 2009—2010 років Нацбанк, маючи на меті посткризове відновлення економіки, вжив таких заходів у монетарній сфері та сфері валютного регулювання:

— удосконалено механізми регулювання ліквідності банків, що передбачають розмежування функцій із регулювання грошово-кредитного ринку шляхом використання традиційних монетарних інструментів і механізмів, функції із кредитної підтримки банків, які проходять процедури фінансового оздоровлення;

¹ На 01.12.2009 загальний обсяг коштів ФГВФО становив 4,2 млрд грн.

² Йдеться про Родовід Банк, Укргазбанк та банк “Київ”.

— схвалено низку заходів, спрямованих на посилення інвестиційної функції банківської системи, зокрема передбачено певні стимули для банків, які вкладають кошти у спеціальні державні облігації, що емітуються з метою фінансування заходів, пов'язаних із Євро-2012;

— посилено систему гарантування вкладів населення, нормативно врегульовано питання надання Національним банком кредитів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

У свою чергу, у сфері банківського нагляду НБУ було вжито таких заходів:

— проведено діагностичне обстеження банків, за результатами якого визначено банки, що потребують додаткової капіталізації, а також можливі шляхи і джерела збільшення капіталу за рахунок існуючих акціонерів, залучення нових інвесторів або здійснення докапіталізації державою;

— з метою оцінки достатності резервів і капіталу банків, можливої потреби у збільшенні капіталу зовнішніми аудиторами, згідно з методикою, розробленою Національним банком, проведено стрес-тестування, за результатами якого затверджено обсяги збільшення до кінця 2010 року регулятивного капіталу відповідно до розроблених банками програм капіталізації, а також планів заходів, спрямованих на зменшення кредитних ризиків;

— для сприяння і прискорення капіталізації банківської системи спрощено процедури та скорочено строки узгодження статутів банків і реєстраційних процедур, встановлено спрощені умови збільшення статутного капіталу за рахунок коштів акціонерів банку та інвесторів, реорганізації банків за рішенням власників, визначення процедур капіталізації банків із участю держави, а також заходів із фінансового оздоровлення банків в умовах роботи тимчасової адміністрації;

— схвалено низку рішень, що полегшують позичальникам обслуговування й повернення банкам боргів (запроваджено практику валютних аукціонів, надано можливість конвертації кредитів, виданих у іноземній валюті, у гривню);

— встановлено мінімальний розмір регулятивного капіталу для банків у обсязі 120 млн грн;

— схвалено заходи, спрямовані на обмеження кредитування суб'єктів у іноземній валюті, які не мають джерел надходження валютної виручки, а також розроблено систему заходів щодо усунення валютних дисбалансів у активно-пасивних операціях банків України.

Виходячи з реальної ситуації Нацбанк вживав усіх необхідних заходів для сприяння посткризовому відновленню економіки. А проте на сьогодні ще існують окремі загрози (ризик) щодо монетарної політики та забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Мова йде передусім про збереження значної залежності економіки України від ситуації на зовнішніх ринках, що в разі другої хвилі кризи на світовому ринку може спричинити загострення ситуації, а саме ризик погіршення платіжного балансу, зниження пропозиції валюти на відповідному ринку, порушення курсової стабільності та підвищення попиту населення на іноземну валюту. Така ситуація є небажаною, тож є об'єктивна потреба у вжитті заходів зі структурного

реформування економіки з посиленням уваги до розвитку внутрішнього ринку та збалансування торговельного балансу.

Разом із тим велику загрозу становить збільшення зовнішнього боргового навантаження як держави, так і економіки в цілому, що зменшує платоспроможність уряду та підриває довіру інвесторів.

Слід зауважити, що перед банківським сектором України також постають серйозні виклики³:

— банківський сектор недостатньо капіталізований та вразливий навіть до незначних шоків і до подальшого збільшення обсягів недіючих кредитів;

— для відновлення довіри до банківського сектору треба підвищити його прозорість. Банківська система й далі страждає від браку інформації про операції та результати діяльності окремих банків (розкриття такої інформації є загальноприйнятою міжнародною практикою). Відсутність прозорості щодо кінцевого власника банку знижує довіру до нього та перешкоджає ефективному нагляду;

— відсутність довіри в поєднанні зі стрімким збільшенням споживання призвела також до скорочення внутрішніх заощаджень: обсяг заощаджень в Україні щодо ВВП починаючи з 2004 року скорочується;

— наявність групових інтересів сповільнює процес реабілітації та знижує вартість чутливих до часу зберігання активів у проблемних банках;

— незважаючи на прогрес, досягнутий у 2009 році, рівень регулювання залишається недостатнім;

— для ефективного посередництва в операціях із внутрішніми заощадженнями слід здійснити консолідацію банківського сектору, що разом із посиленням пруденційного регулювання, включаючи вдосконалення практики формування резервів на покриття можливих втрат незалежно від економічної кон'юнктури, сприятиме протидії майбутнім шокам.

З огляду на зазначене, а також на досвід останніх років і зобов'язання України в рамках спільної із МВФ програми “стенд-бай”, Національний банк у перспективі передбачає реалізацію таких заходів:

— сприяння зниженню інфляції до рівня 4-5 % до 2013 року;

— поступове впровадження гнучкого валютного курсу та поглиблення механізмів монетарної трансмісії;

— лібералізацію валютної політики відповідно до підвищення міжнародних рейтингів України;

— забезпечення фінансової стабільності та сприяння спроможності банківської системи кредитувати реальний сектор економіки.

У контексті посткризового відновлення банківською системою свого функціонування, на наш погляд, доцільно запровадити й реалізувати певну систему взаємоузгоджених заходів (табл. 2).

³ Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання в Україні: Меморандум з економічного розвитку: Документ Світового банку. 31.08.2010. — С. 76, 77.

Таблиця 2. Заходи з подальшого розвитку банківського сектору України

Напрями вжиття заходів та реалізації реформ у банківському секторі		
Регулювання та нагляд	Виведення банків з ринку та реструктуризація банків, що перебувають у власності держави	Прозорість та управління
Удосконалення законодавства з метою забезпечення виконання вимог щодо розкриття інформації про кінцевих власників банків і небанківських фінансових установ	Вдосконалення набору інструментів для виведення банків із ринку	Удосконалення законодавства щодо забезпечення прозорості й публічності фінансової інформації по окремих банках згідно з поширеною міжнародною практикою
Законодавче закріплення та забезпечення здійснення консолідованого нагляду за фінансовими конгломератами	Завершення комплексної юридичної оцінки банків, рекапіталізованих за рахунок бюджетних коштів, та вжиття дівіших заходів із розвитку корпоративного управління	Уникнення конфліктів інтересів при призначенні членів ради Національного банку
Вдосконалення законодавства з метою запровадження регуляторної бази відповідно до Базельських принципів банківського нагляду	Передання повноважень щодо виведення банків із ринку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб	
Підвищення вимог до нормативів достатності капіталу, необхідних для відкриття банку, та зміцнення стандартів і забезпечення виконання критеріїв "професійної придатності, бездоганної репутації й добросовісності розкриття інформації"	Здійснення виходу держави з банків, що були докапіталізовані з її участю	
Перегляд вимог щодо нормативів достатності капіталу та порядку формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями з метою забезпечення платоспроможності й уникнення надмірно проциклічного банківського кредитування		

Джерело: Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання в Україні: Меморандум з економічного розвитку: Документ Світового банку. 31.08.2010. — С. 76, 77.

На особливу увагу заслуговує питання відновлення довіри до фінансового сектору України. Для того щоб відновити довіру до банківської системи України, треба забезпечити прозорість системи й розкриття інформації про реальних власників банків та інших фінансово-кредитних установ, посилити контроль виконання ними своїх зобов'язань перед вкладниками, поліпшити нагляд за банками, вдосконалити банківське законодавство щодо корпоративного управління та впровадження нагляду на консолідованій основі.

З викладеного об'єктивно випливає доцільність і необхідність підвищення ефективності регулювання й нагляду за фінансовим сектором. Тому важливо розв'язати проблеми щодо забезпечення достатнього рівня інституційної, фінансової й операційної незалежності регуляторів фінансових інститутів, а також закріплення на законодавчому рівні за певним органом державної влади відповідальності за розробку й координацію політики розвитку фінансового сектору. Таким органом може бути Міністерство фінансів України.

Враховуючи необхідність розбудови в Україні системи якісного регулювання й нагляду за фінансовим сектором, існує нагальна потреба в розробці загальної позиції щодо підвищення ефективності регулювання фінансового сектору. Отже, актуальною є підготовка документа, покликаного розкрити стратегічне бачення щодо підвищення ефективності регулювання й нагляду за фінансовим сектором в Україні, який надалі можна було б узяти за основу для розробки стратегії розвитку регулювання й нагляду за фінансовим сектором.

З цією метою фахівцями Національного банку, Міністерства фінансів, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Проекту ЄС “Посилення сектору фінансових послуг України”, Міжнародного центру перспективних досліджень підготовлений документ із аналізу політики “Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні” — Зелена книга. За результатами громадського обговорення Зеленої книги та опрацювання коментарів, пропозицій і зауважень буде розроблено Білу книгу, яка висвітлюватиме бачення політики щодо підвищення ефективності регулювання й нагляду за фінансовим сектором в Україні.

Крім того, зазначимо, що на сьогодні Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг розроблено проект Стратегії розвитку небанківського фінансового сектору України до 2015 року, в якому порушено актуальні питання розвитку сегмента небанківських фінансових установ як однієї зі складових фінансового сектору. Зокрема, узагальнено проблеми розвитку ринку небанківських фінансових послуг, визначено головні цілі й завдання розвитку цього ринку, особливості державного регулювання окремих секторів ринку небанківських фінансових послуг, а також основні заходи із забезпечення ефективного розвитку небанківського фінансового сектору України.

Стратегією розвитку небанківського фінансового сектору України до 2015 року передбачено такі заходи забезпечення ефективного розвитку сектору небанківських фінансових установ:

- посилення конкурентоспроможності і стійкості небанківських фінансових установ;
- розширення спектра та підвищення якості фінансових послуг;
- забезпечення належного захисту прав споживачів фінансових послуг;
- підвищення рівня інформаційної відкритості небанківських фінансових установ;
- удосконалення регулювання й нагляду за небанківськими фінансовими установами.

У свою чергу, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку підготовлено проект Програми розвитку фондового ринку на 2011—2015 роки, якою визначено заходи законодавчого, організаційного й інституційного характеру, що покликані сприяти перетворенню фондового ринку на ефективний механізм накопичення та перерозподілу ресурсів.

Основні положення Програми розвитку фондового ринку на 2011—2015 роки спрямовані на виконання таких основних завдань:

- підвищення рівня капіталізації, ліквідності і прозорості фондового ринку;
- вдосконалення ринкової інфраструктури та забезпечення її надійного й ефективного функціонування;
- удосконалення механізмів державного регулювання, нагляду на фондовому ринку та захисту прав інвесторів;
- податкове й валютне стимулювання розвитку фондового ринку України.

Загалом, з огляду на зазначене, можна стверджувати, що фінансовий сектор України зміг протистояти кризі, незважаючи на те, що окремі фінансові інститути виявилися нездатними ефективно їй протидіяти, наслідком чого стало призупинення їх діяльності або позбавлення ліцензій. При цьому важливу роль у запобіганні краху фінансового сектору відіграли заходи, вжиті всіма регуляторами фінансового сектору: Національним банком, Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Втім, сьогодні є нагальна потреба в розробці стратегій і тактик посткризового розвитку фінансового сектору України, що передбачає вжиття відповідних заходів із боку органів регулювання й нагляду за фінансовим сектором України та подальшу координацію їхніх зусиль.